

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน ในประเทศไทย

เบญจมาศ โชติทอง
สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

Abstract

Most local knowledge of mangrove management is tacit knowledge, carried in people's minds or shared collectively among group or community members. This study was initiated by Department of Marine and Coastal Resources and conducted by Thailand Environment Institute, sought to compile, analyze and categorize such knowledge, aiming to create a systematic record which can be disseminated and put to practical use. The study was based on eight participatory case studies of communities in different socio-economic and geographic contexts in Thailand.

The study found that local knowledge of mangrove management is increasingly absorbing and blending with outside knowledge. Some topics are restricted to certain communities; others are common to several communities but may differ in detail from community to community. Broadly speaking, local knowledge of mangroves which includes knowledge, beliefs and practices can be divided into four interrelated categories: 1) ecological knowledge; 2) knowledge on rehabilitating and preserving mangroves; 3) knowledge on mangrove sustainable uses; and 4) knowledge on developing community organizations to manage mangroves.

The daily use of local knowledge plays an important part in adapting it to changing conditions and ensures its persistence. Developing community organizations to manage mangroves is another important mechanism for passing on local knowledge. To support the use of local knowledge, government agencies and other concerned bodies should work together to promote community mangrove management, develop local sources of knowledge, integrate local knowledge into the education and research systems, and develop knowledge management systems.

Key Words:

local knowledge of mangrove management, restoring and preserving mangroves, mangrove sustainable uses, developing community organizations to manage mangroves.

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลนนี้ เริ่มต้นขึ้นโดยความร่วมมือระหว่างกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งกับสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ซึ่งได้ทำการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน ที่ส่วนใหญ่เป็นความรู้แบบแฝงเร้นอยู่กับบุคคล ชุมชน และท้องถิ่นต่างๆ ให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน ผ่านการจัดการความรู้ ด้วยการบันทึกและจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อเผยแพร่และนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป โดยคัดเลือกชุมชนที่มีบริบทต่างกันและตั้งกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ มาเป็นกรณีศึกษา จำนวน 8 กรณี ซึ่งชุมชนดังกล่าวได้มีส่วนร่วมและสนับสนุนการศึกษาด้วย

ผลการศึกษาพบว่า การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการปายายเลนของชุมชนต่างๆ ได้มีการรับเอาความรู้ใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานมากขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางอย่างเป็นเรื่องเฉพาะพื้นที่ บางเรื่องพบได้และปรากฏอยู่ในหลายชุมชน แต่อาจมีเนื้อหาแตกต่างกัน ผลจากการศึกษานี้ได้จัดหมวดหมู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นทั้งความรู้ ความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติ ออกเป็น 4 หมวด ได้แก่ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศปายายเลน (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและรักษาปายายเลน (3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรปายายเลน (4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชนเพื่อจัดการปายายเลน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการปายายเลนแต่ละหมวดหมู่จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยพบว่าภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบนิเวศปายายเลน เป็นพื้นฐานของการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาหมวดอื่นๆ แต่ปัจจัยสำคัญในการใช้และรักษาให้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับปายายเลนยังคงมีอยู่ต่อไป คือ การพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน แม้ว่าการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญานั้นๆ ให้มีการปรับตัวและคงอยู่ต่อไป แต่กลุ่มและองค์กรชุมชนเพื่อการจัดการปายายเลน ได้เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทความนี้ได้นำเสนอหมวดหมู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมกรณีตัวอย่างที่น่าสนใจ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างหมวดหมู่ พร้อมเสนอให้มีการส่งเสริมการจัดการปายายเลนโดยชุมชน การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การขยายฐานความรู้สู่ระบบการศึกษาและวิจัย และการพัฒนาระบบฐานข้อมูล

คำสำคัญ: การจัดการปายายเลน ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชน การจัดการความรู้

1. บทนำ

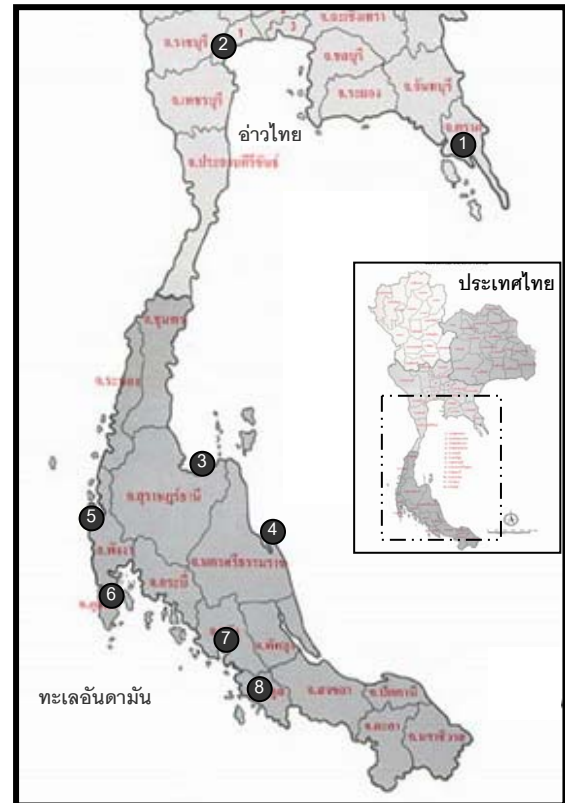
การจัดการปายาเลนและทรัพยากรชายฝั่ง อย่างยั่งยืน เป็นแนวทางที่ทุกฝ่ายพยายามดำเนินการ ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นและทุกภาคส่วน รวมถึงการประยุกต์ใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสนับสนุนตามความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ เพื่อฟื้นฟูและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ ให้กับระบบนิเวศชายฝั่ง

เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่ เป็น ความรู้ที่แฝงเร้น (Tacit Knowledge) ติดอยู่กับผู้ที่ ได้รับการถ่ายทอดและผู้ใช้ภูมิปัญญานั้นๆ จำเป็นต้อง รวบรวมและบันทึกให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) จำแนกหมวดหมู่และจัดระบบ เพื่อให้ เกิดการเผยแพร่และถ่ายทอดที่กว้างขึ้น อันจะนำไปสู่ การสร้างความรู้ใหม่ต่อไป จากการทบทวนเอกสาร พบ การใช้คำใกล้เคียงกับคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” อาทิ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ความรู้ท้องถิ่น เป็นต้น

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ด้วยความ ร่วมมือกับสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ได้ทำการศึกษา สำรวจ และรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการปายาเลน ซึ่งได้ให้ความหมายครอบคลุม **ความรู้ของ มนุษย์อันเกิดจากประสบการณ์ การเรียนรู้ การ สืบทอด และความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหา และจัดการปายาเลน ที่มีความสอดคล้องและ ผสมผสานกับสภาพแวดล้อม เชื่อมโยงวิถีชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ**

พื้นที่ศึกษา 8 พื้นที่ ได้แก่ (1) บ้านเปริดใน จังหวัดตราด (2) บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม (3) ตำบลลิเล็ด จังหวัดสุราษฎร์ธานี (4) บ้านขนาน บาก จังหวัดนครศรีธรรมราช (5) บ้านบางติบ จังหวัด พังงา (6) บ้านบางโรง จังหวัดภูเก็ต (7) บ้านทุ่งตะเชะ

จังหวัดตรัง และ (8) บ้านโคกพยอม จังหวัดสตูล ซึ่ง กระจายตัวอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ ทั้งบริเวณ ชายฝั่งอ่าวไทย และฝั่งทะเลอันดามัน

ภาพที่ 1: ที่ตั้งและการกระจายตัวของชุมชนกรณีศึกษา

ชุมชนโดยส่วนใหญ่มีการจัดการโดยชุมชนมา อย่างต่อเนื่องกว่า 10 ปี ยกเว้นชุมชนลิเล็ดและชุมชน บ้านโคกพยอม ที่ชุมชนเริ่มจัดการปายาเลนมา ประมาณ 5 ปี ส่วนกรณีบ้านขนานบาก และบ้านเขายี่ สาร เป็นกรณีการจัดการปายาเลนโดยปัจเจกบุคคล และครอบครัว มานานแล้วเช่นกัน ชุมชนเหล่านี้ล้วนมี อาชีพที่เกี่ยวข้องกับปายาเลน มีการเก็บหาพืชและ สัตว์น้ำในปายาเลนเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการค้า และใช้ไม้ในปายาเลนสำหรับทำเครื่องมือประมง

กล่องข้อความ 1: ข้อมูลชุมชนกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับปายายเลน

จากการสำรวจ พบว่ารูปแบบการใช้ประโยชน์จากปายายเลนของครัวเรือนในชุมชนต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นการเก็บหาพืชและสัตว์น้ำเพื่อบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 41.9-98.6 ยกเว้นที่บ้านโคกพยอม พบว่ามีการใช้ไม้ในครัวเรือนสูงถึงร้อยละ 67.5 เนื่องจากนำไปใช้ทำเครื่องมือประมง ชุมชนต่างๆ ใช้ประโยชน์จากปายายเลนเพื่อการค้าไม่มากนัก คิดเป็นเพียงร้อยละ 10-18 โดยเป็นการจับสัตว์น้ำในบริเวณปายายเลนในทุกชุมชน และใช้ประโยชน์ต้นจากที่ตำบลลิเล็ด

ชุมชนมีความเห็นว่า ปายายเลนมีความสำคัญ 3 ลำดับแรก ได้แก่ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำวัยอ่อน และเป็นที่กักตุนดินเลน สมาชิกในชุมชนจึงเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ปายายเลน สูงถึงร้อยละ 86.2-95.8 ยกเว้นที่บ้านลิเล็ด มีผู้เคยเข้าร่วมกิจกรรม ร้อยละ 45.4 แต่ในขณะเดียวกันชุมชนต่างๆ ก็เห็นว่ายังมีปัญหาการบุกรุกและลักลอบตัดไม้ในปายายเลนจากนายทุนภายนอกและชุมชนข้างเคียง

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศปายายเลน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศปายายเลนที่ค้นพบ

- ความสัมพันธ์ในระบบนิเวศปายายเลน
- การแบ่งเขตพันธุ์พืช
- แหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำ
- ระบบน้ำขึ้นน้ำลง

ชุมชนส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับชนิดพืช วงจรชีวิตและแหล่งที่อยู่อาศัยของพืชและสัตว์ สภาพดินฟ้าอากาศ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในบริเวณปายายเลน และเข้าใจดีว่าสิ่งมีชีวิตในปายายเลนมีการพึ่งพาอาศัยกัน โดยเห็นว่าตรงกันว่าปายายเลนจำเป็นต้องประกอบด้วยพืชหลายชนิด เพราะแต่ละชนิดจะมีฤดูกาลออกดอกและผลไม่ตรงกัน จึงทำให้ผึ้งแมลง และนกในป่าได้มีอาหารได้ตลอดทั้งปี สำหรับไม้ชั้นล่างซึ่งอาจถูกมองว่าเป็นวัชพืช แต่ชุมชนเห็นว่าเป็นแหล่งเพาะพันธุ์หอย เป็นที่อยู่อาศัยของปูต่างๆ และช่วยมิให้แสงแดดส่องถึงดินเลนมากเกินไป จึงเหมาะกับการอยู่อาศัยของสัตว์หน้าดิน ส่วนไม้ที่ขึ้นต้นหรือล้มตายมีความสำคัญเช่นกัน เพราะเป็นที่อยู่ของนกบางชนิด ต้นไม้เหล่านี้ยังดูดซับน้ำจัดไว้ให้สัตว์ในปายายเลนได้หากินในหน้าแล้ง

กล่องข้อความ 2: แหล่งที่อยู่ของพืชในปายายเลนบ้านบางโรง

- **แสมดำและถั่ว** ชอบดินโคลนและทราย บริเวณกลางปายายเลน
- **โกงกางใบเล็ก** ชอบดินเลนอ่อน มักขึ้นถัดมาจากโกงกางใบใหญ่ประมาณ 10 เมตร
- **โกงกางใบใหญ่** ชอบดินเลนอ่อนและลึก บริเวณริมคลองหรืออ่าว
- **พังกาหัวสุมดอกแดง** ชอบดินเลนแข็ง ขึ้นติดกับเขตป่าบก ต้องการพื้นที่มากสำหรับรากหายใจและพูกอน จึงเติบโตได้ดีในพื้นที่กว้างๆ
- **จาก** ชอบดินเลนอ่อนริมคลอง บริเวณที่จากเติบโตได้ดี โกงกางจะไม่ชอบ
- **โปรงแดง** ชอบดินเหนียว บริเวณกลางป่า จนถึงเขตป่าบก และสามารถเติบโตในดินทรายและทรายปนเลนด้วย
- **ตะบูนขาวและตะบูนแดง** ชอบดินเลนแข็ง บริเวณกลางป่า หากปลูกบริเวณชายป่าริมทะเลจะไม่รอด เพราะต้องปลูกด้วยเมล็ด ซึ่งจะลอยน้ำ

กรณีตัวอย่างความรู้ของชุมชนบ้านเป็ดโน ซึ่งรู้ว่า “ปูแสม” ในปายายเลนที่นั่น มี 2 ชนิด คือ ปูแสมก้ามขาวและปูแสมก้ามแดง โดยปูแสมก้ามขาวมีขนาดเล็กกว่าและกระดองแข็งกว่า ชอบอาศัยในบริเวณดินเลน

หรือเล่นผุในป่าโกงกางและป่าชั้นนอก ส่วนปูแสมก้ามแดงจะชอบอยู่บริเวณโคลตที่เป็นดินแข็งสูงขึ้นพื้นน้ำหรือโขดปู ซึ่งอยู่ในป่าปรง ฝาด แสม และตาตุ่ม ปูแสมจะวางไข่ในช่วงขึ้น 4-6 ค่ำ และแรม 4-6 ค่ำ ของเดือน 6 และเดือน 11 ของทุกปี

ส่วนความรู้เรื่องปูดำและปลากะบอก ที่บ้านบางติบ ชุมชนระบุว่า “ปูดำ” ซึ่งอาศัยในป่าชายเลนจะลอกคราบในช่วงน้ำตาย 6-10 ค่ำ ช่วงนี้ปูดำจะอ่อนแอจึงหลบซ่อนตัวได้ยากไม่ หลังลอกคราบ 25 วัน ก็จะผสมพันธุ์ เมื่อไข่เจริญเต็มที่หรือไข่นอกกระดอง จะว่ายน้ำออกไปสลัดไข่ในทะเล ต่อจากนั้นไข่และลูกปูดำจะลอยตามกระแสน้ำ กลับเข้ามาหาหินและเติบโตในป่าชายเลน ส่วน “ปลากะบอก” จะวางไข่ในป่าชายเลน

ช่วงเดือน 5-6 สามารถเห็นลูกปลากะบอกได้ทั่วไปในป่าชายเลน แต่พอโตขึ้นจะออกหากินนอกชายฝั่งไปกับกระแสน้ำลง และกลับเข้ามาในป่าชายเลนตามกระแสน้ำขึ้น

ชุมชนยังใช้ความรู้มาแบ่งเขตป่าชายเลน เช่น การแบ่งเขตตามพันธุ์ไม้เด่นและแบ่งเขตตามอิทธิพลน้ำขึ้นน้ำลง นอกจากนี้ ยังมีความรู้ที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลน ซึ่งดูได้จากคลองที่ไหลผ่านป่าชายเลน กล่าวคือ ป่าชายเลนที่มีคลองไหลผ่านหลายสายและมีความคดเคี้ยวกว่า จะมีความสมบูรณ์มากกว่า ส่วนกลับมาของสัตว์บางอย่างที่หายไป เช่น นาก เพราะป่าชายเลนสมบูรณ์ขึ้น มีอาหารให้มันพอที่อาศัยอยู่

ตารางที่ 1 ความรู้ท้องถิ่นเรื่องแหล่งที่อยู่ของสัตว์ในป่าชายเลน

ชุมชน	พันธุ์สัตว์	ลักษณะเด่น	สภาพที่อยู่	การผสมพันธุ์และวางไข่
เปรี๊ตโน	ปูแสม	เป็นปูขนาดเล็ก มี 2 ชนิด ปูแสมก้ามขาวกระดองจะแข็งกว่าและมีขนาดเล็กกว่าปูแสมก้ามแดง	ปูแสมก้ามขาวจะอาศัยอยู่ในป่าโกงกางและด้านนอกแถวชายทะเล ส่วนปูก้ามแดงจะอยู่ได้ทั้งระบบนิเวศน้ำกร่อยและน้ำเค็ม	ปูแสมในบริเวณนี้จะวางไข่ในช่วงขึ้น 4-6 ค่ำ และแรม 4-6 ค่ำ เดือน 6 และ 11 ของทุกปี
บางติบ	ปูดำ	กินทั้งซากสัตว์และใบไม้ที่ร่วงหล่นในป่าชายเลน อายุน้อยมีสีกระดองเป็นสีดำทั้งตัว เมื่ออายุมากกระดองจะสีแดงเข้ม	อาศัยเฉพาะบริเวณที่เป็นป่าชายเลนที่บึง หรือมีรากโกงกางขึ้นหนาแน่น และชอบอยู่ในบริเวณที่มีเลนมากๆ	ผสมพันธุ์หลังจากการลอกคราบได้ประมาณ 25 วัน ซึ่งในช่วงชีวิตของตัวเมียจะออกไข่ได้ 4 ครั้ง
บางติบ	ปลากะบอก	กินสาหร่ายเป็นอาหาร มีลำตัวเพรียวยาว เกล็ดบริเวณหลังจะมีสีดำ	ตอนเป็นลูกปลาจะอาศัยในป่าชายเลน เมื่อใหญ่จะเข้ามาในป่าหาอาหารในป่าเฉพาะช่วงน้ำขึ้น	มีช่วงฤดูผสมพันธุ์และท้องในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคมและวางไข่ในป่าชายเลนในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม
ลีเล็ด	หิ่งห้อย	มีความไวต่อสารเคมี	อาศัยอยู่บริเวณต้นไม้ริมน้ำและในป่าชายเลน ที่มีน้ำท่วมถึงซึ่งไม่มีมดแดงอยู่ เพราะเป็นศัตรูที่สำคัญ และเป็นบริเวณที่ไม่มีการใช้สารเคมี	เริ่มลงวางไข่เดือนมกราคมถึงมีนาคม วางไข่บนพื้นดินและตัวอ่อนจะซ่อนตัวใต้ใบไม้ กินตัวอ่อนหอยหากเป็นอาหาร

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลนที่ค้นพบ

- ความเชื่อทางศาสนา
- การปลูกเสริมป่าชายเลน
- การตัดสาขป่าชายเลน
- การเฝ้าระวังและป้องกันการทำลายป่าชายเลน
- การจำแนกเขตป่าชายเลน

ชุมชนเรียนรู้วิธีการฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน โดยใช้ภูมิปัญญาที่หลากหลาย พบมีการใช้หลักศาสนาอิสลามเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ชัดเจน ที่ชุมชนบ้านบางโรงและชุมชนบ้านบางติบ ซึ่งเน้นการเข้าใจและเคารพธรรมชาติ ยึดหลักสายกลางในการดำเนินชีวิตเพื่อความสมดุล

ชุมชนต่างๆ มีการฟื้นฟูป่าชายเลนมาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้กิจกรรมปลูกเสริมป่าชายเลนเป็นกุศโลบายดึงดูดคนเข้าทำกิจกรรม สร้างความรู้สึกรักและเป็นเจ้าของที่จะร่วมกันดูแลรักษาป่าชายเลนต่อไป ชุมชนบ้านบางโรงมีความรู้ในการคัดเลือกชนิดพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมพื้นที่ ซึ่งได้ผ่านการลองผิดลองถูกมาระยะหนึ่ง ส่วนชุมชนบ้านเขยี่สาร เรียนรู้ในการเก็บรักษาผักโกงกางเพื่อนำไปปลูกในสวนป่าโกงกาง สำหรับนำไปเผาด่านต่อไป

กล่องข้อความ 3: ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาผักโกงกาง

เลือกเฉพาะผักที่แก่จัด มีความสมบูรณ์ โดยผักที่ร่วงหล่นต้องมีสีออกเหลืองๆ หลอดผักยาว หากเป็นผักที่อยู่บนต้นข้าวผัก ควรจะมีสีน้ำตาลแดงปนชมพู ผักที่เก็บมาแล้วสามารถเก็บไว้ได้ 1 เดือน โดยต้องเรียงให้เป็นระเบียบ หันโคนผักออกจากกัน เพื่อป้องกันไม่ให้รากงอกก่อนนำไปปลูก และต้องรดด้วยน้ำกร่อยทุกวันๆ ละ 1-2 ครั้งเพื่อป้องกันไม่ให้มอดเจาะ

ส่วนการตัดสาขป่าชายเลน เพื่อเร่งการเจริญเติบโตของต้นไม้และเพิ่มปริมาณเนื้อไม้ นั้น ชุมชนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย เนื่องจากต้องการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนในด้านอื่นๆ มากกว่าการใช้ไม้ และเชื่อว่าป่าจะสามารถปรับตัวให้เข้าสู่สมดุลได้เองตามธรรมชาติ

นอกจากนี้ ได้มีการเฝ้าระวังการทำลายป่าชายเลน ซึ่งในช่วงแรกๆ ที่มีการบุกรุกรุนแรง ชุมชนได้แบ่งพื้นที่เพื่อช่วยกันลาดตระเวน ต่อมาค่อยๆ ทำความเข้าใจกับผู้ทำกินในป่าชายเลนและกลุ่มนาเที่ยว ให้ช่วยสอดส่องและเฝ้าระวัง ส่วนการป้องกันการกัดเซาะและพังทลายของชายฝั่ง พบที่บ้านเปร็ดโน มีการนำ “เต่ายาง” มาใช้ โดยมีดยางรถยนต์ 6 เส้น ในลักษณะคล้ายลูกเต๋า เทปูนซีเมนต์ลงไปใต้วงยางรถยนต์เส้นล่าง เพื่อถ่วงไม่ให้ถูกพัดไปกับกระแสน้ำ ซึ่งชุมชนระบุว่าเต่ายางยังสามารถเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำวัยอ่อนด้วย

ภาพที่ 2: เต่ายางที่ถูกวางบริเวณแนวชายฝั่งทะเลบ้านเปร็ดโน

ชุมชนได้มีการกำหนดเขตและกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันประกอบด้วย

- (1) **เขตอนุรักษ์** เขตป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ห้ามใช้ประโยชน์หรือทำกิจกรรมใดๆ บาง

ชุมชนเรียกเขตศึกษาระบบนิเวศ เขตผลิต
พันธุ์ไม้ เป็นต้น

(2) **เขตฟื้นฟู** เขตป่าที่มีสภาพเสื่อมโทรม
เพื่อทำการปลูกเสริม และเป็นแหล่ง
พิทักษ์รักษาที่อยู่ของสัตว์ต่างๆ

(3) **เขตใช้สอย** สามารถนำทรัพยากรจากป่า
ชายเลนมาใช้สอยได้ แต่หากต้องการใช้
ไม้จะต้องขออนุญาตจากกรรมการ และ
ทำการปลูกเสริมตามที่กำหนด บาง
ชุมชนแบ่งเขตนี้ออกเป็น เขตสมุนไพร
และเขตป่าอาหาร

ภาพที่ 3: ป้ายแสดงแนวเขตป่าชายเลนที่บ้านทุ่งตะเชะ

ตารางที่ 2: การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์และกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน

ชุมชน	การแบ่งเขต	การใช้ไม้	การจับสัตว์น้ำและสัตว์อื่น	บทลงโทษ
เปร็ดโน	เขตอนุรักษ์ เขตอนุรักษ์พิเศษ	ต้องขออนุญาตก่อน โดยทุกคนใน ชุมชน คนนอกชุมชนที่เดือนร้อนและ เพื่อสาธารณะประโยชน์ มีสิทธิขอ ใช้ไม้	ห้ามจับปูแสมในฤดูวางไข่ ห้ามใช้เครื่องมือประมงผิด กฎหมาย ห้ามจับสัตว์น้ำและตื ผึ้งในเขตอนุรักษ์	ปรับตั้งแต่ 100- 500 บาท พร้อมยึด ของกลาง
ลีเล็ด	เขตอนุรักษ์	ทั้งป่าเก่าและป่าใหม่เป็นเขตอนุรักษ์ ทั้งหมด การใช้ไม้ต้องขออนุญาต ก่อนและปลูกทดแทน 5 เท่า	ห้ามใช้เครื่องมือประมงผิด กฎหมาย	ตัดเดือน หรือส่ง ดำเนินการตาม กฎหมาย
บางติบ	เขตพิทักษ์รักษาสัตว์น้ำ เขตเพื่อศึกษาระบบนิเวศ เขตเพื่อการฟื้นฟู เขตใช้สอย	ห้ามใช้ประโยชน์ใดๆ ในเขตเพื่อ การศึกษา ในเขตใช้สอยผู้มีส่วน ร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์ใช้ประโยชน์ ได้โดยขออนุญาตก่อนและปลูก ทดแทน 10 เท่า	ห้ามจับสัตว์น้ำในเขตพิทักษ์- รักษาสัตว์น้ำ ห้ามทำการ ประมงผิดกฎหมาย และ กำหนดขนาดตาอวนที่อนุญาต	การตัดเดือนและ ยึดของกลาง
ทุ่งตะเชะ	เขตอนุรักษ์ เขตฟื้นฟู เขตใช้สอย เขตสมุนไพร	ผู้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และผู้ เดือดร้อนสามารถขออนุญาตใช้ไม้ใน เขตใช้สอยได้ โดยปลูกทดแทน 5 เท่า และดูแลจนกว่าจะรอด	ไม่ได้กำหนดชัดเจน	ปรับ 5,000- 10,000 บาท ขึ้นอยู่กับจำนวนไม้ ที่ลักลอบตัด
โคกพยอม	ป่าเฉลิมพระเกียรติ ป่าเมล็ดพันธุ์กล้าไม้ ป่าใช้สอย ป่าสมุนไพร ป่าผลิตอาหารและ ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน	ใช้ไม้ในครัวเรือนได้แต่ต้องแจ้งก่อน 3 วันและปลูกทดแทน 5 เท่า ห้าม บุคคลภายนอกเก็บลูกผัก พันธ์ไม้ จากป่าชายเลน ก่อนได้รับอนุญาต	ไม่ได้กำหนดชัดเจน	ปรับ 500 – 1,000 บาท

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนที่ค้นพบ

- สมุนไพรในป่าชายเลน
- การใช้ประโยชน์ดินจาก
- การสร้างสวนป่าชายเลน
- การจัดแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวในป่าชายเลน
- การประมงพื้นบ้าน
- ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านนี้มีหลากหลายตามสภาพแต่ละพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์พืชในป่าชายเลน การประมงพื้นบ้าน และการใช้ประโยชน์ทางอ้อม เช่น การท่องเที่ยว เป็นต้น พบการใช้สมุนไพรจากพันธุ์ไม้ป่าชายเลนในชุมชนต่างๆ รวม 37 ชนิด

มีการประมงพื้นบ้านกว่า 10 ประเภท กรณีการทำน้ำตาลจากที่บ้านขนานมาก สามารถเป็นอาชีพหลักให้กับชุมชน มีการทำสวนป่าโกงกางเพื่อเผาถ่านที่บ้านเขาเย็สาร ซึ่งล้วนมีระบบการจัดการที่ดี นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนในรูปแบบต่างๆ อีก เช่น การใช้สีย้อมผ้าจากพืชในป่าชายเลนที่ชุมชนบ้านทุ่งตะเชะ และการทำขนมลูกโรยที่ชุมชนบ้านโคกพยอม ซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

กล่องข้อความ 4: การใช้ประโยชน์จากต้นจาก

- **ใบจากอ่อน** - มวนยาสูบ สานเสื่อ
- **ใบจากแก่** - ห่อขนม เครื่องจักสาน และดับจากมุงหลังคา
- **ทางจาก** - มุงหลังคา เครื่องมือประมง หักเงี่ยงปลา
- **ก้านใบจาก** - สานตะกร้า ทำไม้กวาด
- **ผลจาก** - ขนมหวาน ประุงอาหาร
- **น้ำหวานจากงวงจาก** - น้ำส้ม น้ำตาลจากดั่งเม และสุราพื้นบ้าน

กล่องข้อความ 5: สีย้อมผ้าจากพืชในป่าชายเลนที่บ้านทุ่งตะเชะ

- เปลือกลูกตะนุนขาว ให้สีน้ำตาลอ่อน
- ใบแสม ให้สีชมพูอ่อน
- แกนในของหลุมพอทะเล ให้สีเหลือง
- ใบพังกา ให้สีชมพูอ่อน
- ลูกจากแก่ ให้สีเทาและดำ
- เปลือกพังกา ให้สีน้ำตาลเข้ม

ภาพที่ 4: ผักกล้วย และขนมลูกโรยซึ่งทำมาจากผักกล้วยที่บ้านโคกพยอม

ปัจจุบัน ป่าชายเลนได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มากขึ้น ชุมชนต่างๆ ได้มีการสำรวจ กำหนดจุดเด่น และเส้นทางศึกษา โดยมักเป็นจุดชมพืชและสัตว์หายาก ชมวิถีประมงพื้นบ้าน ชมหิ่งห้อย การแปรรูปอาหารจากป่าชายเลน รวมถึงสร้างทางเดินศึกษาธรรมชาติในป่าชายเลน บางชุมชนมีบริการนั่งเรือชมป่าชายเลน และโฮมสเตย์ ซึ่งสามารถสร้างรายได้เสริมให้กับชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ชุมชนจะให้ต้อนรับนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนอย่างญาติมิตร เน้นการศึกษาธรรมชาติและวัฒนธรรมชุมชน โดยไม่มีการจัดฉาก เพราะเกรงจะเป็นการทำลายชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังเน้นการแลกเปลี่ยนข้อมูล จึงได้รับความรู้ใหม่ๆ จากผู้มาเยือนอยู่เสมอ

ในการจับสัตว์น้ำในบริเวณป่าชายเลนและชายฝั่ง ยังคงมีการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน โดยไม่ทำลายสัตว์น้ำขนาดเล็กและสัตว์หน้าดิน เลือกจับเฉพาะสัตว์น้ำขนาดที่ต้องการ กรณี “กรร่า” ที่ชุมชนลิเล็ดยังเป็นเสมือนบ้านปลาที่มีสัตว์น้ำเข้ามาอาศัยและหลบ

ภัย นอกจากนี้ ยังมีการละเว้นและไม่จับในฤดูวางไข่ อย่างกรณี “หยุดจับร้อยละ คอยจับล้าน” ที่ชุมชนเปรีตไน ซึ่งชุมชนมีความรู้เกี่ยวกับวงจรชีวิตของปูแสม จึงร่วมกันหยุดจับปูแสมในช่วงวางไข่

ภาพที่ 5: การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในบริเวณป่าชายเลน ที่ลิเล็ดและบ้านบางโรง

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน

ในการจัดการป่าชายเลน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชนในการจัดการป่าชายเลนที่ค้นพบ

- การริเริ่มกลุ่ม
- แนวคิดและพัฒนากลุ่ม/องค์กรชุมชน
- การขยายผล
- การรักษาความยั่งยืน

การก่อตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ส่วนใหญ่เกิดจากแรงกดดันจากภายนอก และการเผชิญกับปัญหาจากการสัมปทานเผาถ่านและการบุกรุกทำนาถุ้ง คนในชุมชนจึงรวมตัวกัน โดยมีผู้นำทั้งทางการและผู้นำตามธรรมชาติเป็นผู้จุดประกายและระดมความร่วมมือในชุมชน แม้ต่อมาปัญหาได้คลี่คลายไป ก็ยังมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกภายหลัง ยกเว้นชุมชนบ้านบางติบได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ตั้งแต่ระยะริเริ่มกลุ่ม

ลักษณะของกลุ่มและองค์กรในแต่ละชุมชนสามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ ได้แก่

- 1) **ไม่มีการก่อตั้งกลุ่ม** แต่อาศัยผู้นำตามธรรมชาติและสมาชิกในชุมชน เช่น ชุมชนบ้านบางโรง ซึ่งไม่มีกลุ่มหลักในการจัดการป่าชายเลน จะอาศัยผู้นำธรรมชาติและกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนช่วยกันดูแล
- 2) **รวมตัวเป็นกลุ่มแบบหลวมๆ** ผู้นำกลุ่มมีบทบาทหลัก เช่น คณะกรรมการป่าชายเลนบ้านทุ่งตะเชะและกลุ่มลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- 3) **ก่อตั้งกลุ่มในรูปแบบคณะกรรมการ มีโครงสร้างและมีแผนการจัดการ** เช่น กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรีตไน กลุ่มบริหารจัดการทรัพยากรบ้านบางติบ และกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนและแหล่งท่องเที่ยวบ้านโคกพยอม

ภาพที่ 6: ศูนย์การเรียนรู้บ้านทุ่งตะเชะ

ภาพที่ 7: กิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์บ้านบางดิบ

ตารางที่ 3: การริเริ่มกลุ่มและก่อตั้งองค์กรชุมชนต่างๆ ในการจัดการป่าชายเลน

ชุมชน	การริเริ่มรวมกลุ่ม			การก่อตั้งองค์กรชุมชน		
	ปี พ.ศ.	แรงกดดัน	ผู้จัดประกาย	ปี พ.ศ.	ชื่อองค์กรชุมชน	ผู้สนับสนุน
เปรีตโน	2526	ทำสัมปทานป่าชายเลนผิดเงื่อนไข การบุกรุกและปล่อยน้ำเสียจากนาทุ่ง	ผู้ใหญ่บ้าน	2541	กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรีตโน	รองผู้ว่าฯ ผู้ช่วยป่าไม้จังหวัดฯ
ลีเล็ด	2535	การถางก่อนปลูกป่าของโครงการรัฐ	สมาชิกในชุมชน	2548	กลุ่มลีเล็ดน้ำเขียวเพื่อการอนุรักษ์	องค์กรพัฒนาเอกชน
บางดิบ	2538	การสัมปทานป่าชายเลน และเครื่องมือประมงทำลายล้าง	ผู้ใหญ่บ้าน	2546	กลุ่มบริหารจัดการทรัพยากรบ้านบางดิบ	สถานีพัฒนาป่าชายเลน
บางโรง	2535	การสัมปทานป่าชายเลน การทำนาทุ่ง และการบุกรุกที่ดิน	ผู้นำศาสนาในชุมชน	-	-	-
ทุ่งตะเชะ	2534	การสัมปทานป่าชายเลน	ผู้ใหญ่บ้าน	2540	คณะกรรมการป่าชายเลนบ้านทุ่งตะเชะ	องค์กรพัฒนาเอกชน
โคกพยอม	2545	ความไม่เท่าเทียมด้านโอกาส การพัฒนาจากรัฐ ความเสื่อมโทรมของป่า จากการสัมปทาน	สมาชิกในชุมชน	2546	กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนและแหล่งท่องเที่ยวบ้านโคกพยอม	องค์กรพัฒนาเอกชน

ความยั่งยืนของกลุ่มและองค์กรชุมชน มักขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้นำ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมีการเรียนรู้จากกรณีอื่นๆ หรืออาจได้รับการกระตุ้นจากบุคคลและหน่วยงานภายนอก ที่เข้ามาส่งเสริม สำหรับแนวคิดและทิศทางการทำงานของกลุ่มและองค์กรชุมชน แม้จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ แต่ก็พบลักษณะร่วม คือ ใช้แผนเป็นตัวกำหนด

ทิศทางการจัดการ ใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากร เชื่อมโยงการจัดการในระบบนิเวศย่อย เช่น อ่าว ลุ่มน้ำย่อย ดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ควบคู่กับการใช้ประโยชน์ ส่งเสริมบทบาทของเด็กและสตรี สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภายนอก และมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

4. ศักยภาพในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดการปายาเลน

การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการปายาเลน ได้รับผลกระทบจากการนำความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการพัฒนาประเทศ การจัดระบบการเรียนการสอน ที่เป็นแบบแผนเดียวกันทำให้เกิดทัศนคติว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ในเชิงประจักษ์ สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถูกลดค่ากลายเป็นความรู้ที่ล้าหลัง และเป็นความเชื่อที่มั่งงาย

นอกจากนี้ กระแสการพัฒนาที่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นมุ่งเข้าเมือง เพื่อการศึกษาต่อและหางานทำ ยิ่งทำให้คนห่างไกลจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ได้ถูกตัดทอนหายไป การดำรงชีวิตแบบสมัยใหม่ไม่มีความจำเป็นในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกต่อไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับความสำคัญ ในระดับนโยบายมากขึ้น โดยแผนพัฒนาประเทศได้กำหนดให้มีการพัฒนา และส่งเสริมการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาประยุกต์ใช้เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ ทั้งในด้านการศึกษา การสาธารณสุข การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน แต่การนำนโยบายและแผนไปสู่การปฏิบัติยังไม่มี การดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม

ภาพที่ 8: การถ่ายทอดการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่คนรุ่นใหม่ในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ได้พบการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ต่างๆ สู่กลุ่มเยาวชน โดยผ่านหลักสูตรท้องถิ่น การปลูกจิตสำนึกให้เด็กรักปายาเลน บางชุมชน เริ่มก่อตั้งกลุ่มเยาวชนเพื่อสานต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมบทบาทสตรีในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะด้านอาหารและผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ ส่งเสริมให้กลุ่มประมงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการนำเครื่องมือประมงพื้นบ้านกลับมาใช้ใหม่ นอกจากนี้ กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และโฮมสเตย์ ยังสามารถเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่นักท่องเที่ยวและบุคคลภายนอก

แต่เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นฐานความรู้ที่อยู่ในชุมชน แม้จะผ่านการเรียนรู้และปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ แต่ยังเป็นความรู้เฉพาะถิ่น ที่ยากแก่การเข้าใจและการนำไปใช้ของคนต่างถิ่นต่างวัฒนธรรม โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ความเชื่อ ปัจจุบันการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังไม่เป็นที่แพร่หลาย เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่ติดอยู่กับบุคคล ยังขาดการบันทึกและถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ในชุมชน

ภาพที่ 9: บทบาทของผู้หญิงในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับปายาเลน ในการเตรียมอาหาร

จากการวิเคราะห์กรณีศึกษาต่างๆ พบว่า ศักยภาพในการนำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้นับสนับสนุนการจัดการปายาเลนในระดับพื้นที่ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชน ในการจัดการปายาเลน

และการมีวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับป่าชายเลน โดยเห็นได้ชัดเจนว่าหากชุมชนยังมีการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ย่อมทำให้มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชายเลน การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมี

โอกาสที่จะถูกนำมาใช้อยู่เสมอ แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจ ได้มีส่วนสำคัญในการรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ด้วย เช่น การท่องเที่ยว การแปรรูปผลผลิต เป็นต้น

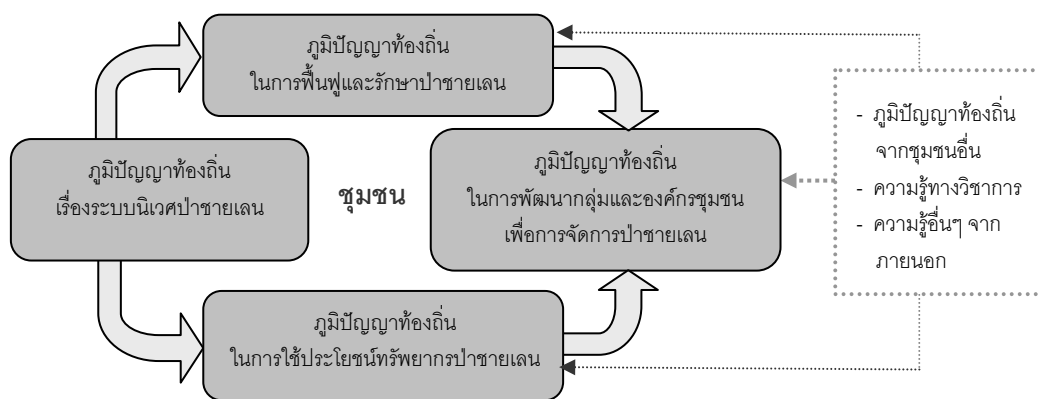
7. สรุปและข้อเสนอ

การจัดการป่าชายเลนของประเทศ ได้ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้มากขึ้น ตามลำดับ จึงได้มีการสำรวจ รวบรวมและจัดระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน เพื่อให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ต่อไป ซึ่งชุมชนต่างๆ ก็ตระหนักดีว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ จะมีโอกาสสูญหายได้ หากไม่มีการรวบรวมและบันทึก เพราะส่วนใหญ่เป็นความรู้ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติ ซึ่งติดอยู่กับตัวคนที่เป็นผู้สูงอายุ ผู้ที่ประกอบอาชีพประมงหรือเคยทำการประมง ผู้นำกลุ่มและองค์กรอนุรักษ์ในชุมชน และผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากการเก็บหาพืช และสัตว์ในป่าชายเลน โดยถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ไม่มากนัก

ผลจากการสำรวจและรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน ได้จำแนกออกเป็น 4 หมวด ได้แก่ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชายเลน (2) การฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน (3) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลน (4) การพัฒนากลุ่ม

และองค์กรชุมชนเพื่อจัดการป่าชายเลน โดยสามารถพบภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศในทุกชุมชนที่มีการจัดการป่าชายเลน แม้บางเรื่องจะพบในบางชุมชน เนื่องจากมีระบบนิเวศแตกต่างกัน ภูมิปัญญาในหมวดแรกนี้ ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การจัดการป่าชายเลนให้เกิดประสิทธิภาพ ส่วนการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชนมักเป็นประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชน ทำให้มีทิศทางและรูปแบบไม่แตกต่างกันมากนัก

เห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละหมวดหมู่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (ดังแสดงในแผนภาพ) โดยอาจกล่าวได้ว่า หากไม่มีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็จะไม่เกิดการจัดการที่ดี ทั้งการฟื้นฟู การรักษา การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และการพัฒนา กลุ่ม/องค์กร และหากไม่มีกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและการจัดการที่ดี ก็จะไม่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมดไปได้

ภาพที่ 10: ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลนมีทั้งความรู้ ความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติ ซึ่งมาจากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ การนำภูมิปัญญาจากภายนอกมาปรับใช้ และจากการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ตรง จึงทำให้มีความรู้และวิถีการที่แตกต่างกันไป ภูมิปัญญาที่**พบได้ในทุกชุมชน** ส่วนใหญ่เป็นความรู้เรื่องระบบนิเวศป่าชายเลน การฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน และการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ **ส่วนที่พบในบางชุมชน** จะเป็นความรู้เกี่ยวกับพืชและสัตว์ที่สำคัญของแต่ละชุมชน ภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพร และบางภูมิปัญญา **เป็นเรื่องเฉพาะถิ่น** เช่น การใช้หลักศาสนาสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ การป้องกันการกัดเซาะพังทลายของชายฝั่ง และการจัดการสวนป่าชายเลนเพื่อเผ่าถ่าน เป็นต้น

8. บรรณานุกรม

- กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. 2551. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยฐานความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน. กรุงเทพมหานคร: บริษัทแสงสว่างเวิลด์เพลส.
- กรมทรัพยากรน้ำ. 2550. 60 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำ. มปท.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2548. ประชาชนชุมชน สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- จันทร์นวล รัตนสาร. (บรรณาธิการ). 2550. ถักทอความรู้จากแผ่นดิน 1, 2, 3. ปทุมธานี: ดุมาเบส,
- เสรี พงศ์พิศ. (บรรณาธิการ). 2536. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. 2548. ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นท์ติ้งเฮาส์.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ม.ป.ป. ภูมิปัญญาชาวบ้าน: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ แกไขปัญหาของชาวบ้านไทย. มูลนิธิภูมิปัญญา.

ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องที่อยู่ทีในชุมชน การจะสนับสนุนและนำมาใช้จึงควรเริ่มที่การ **เสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ให้สามารถใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง** ส่วนแนวทางที่สำคัญอื่นๆ ในการส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน ประกอบด้วย **การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การขยายฐานความรู้เข้าสู่ระบบการศึกษาและวิจัย** เพื่อให้เกิดการยอมรับที่กว้างขวางขึ้น **และการพัฒนาระบบฐานข้อมูล** รวมทั้งการประสานความร่วมมือกันในการดำเนินงานให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปปรับใช้ในการจัดการป่าชายเลนให้กว้างขวางมากขึ้น